

*Кизилова В. В.,**доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри філологічних дисциплін
Державного закладу «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»*

УКРАЇНА УЛАСА САМЧУКА: СИНТЕЗ ПОЛІТИЧНОГО Й МИСТЕЦЬКОГО СВІТОГЛЯДІВ

Анотація. У статті концептуалізовано комплекс проблем національної ідентичності у спадщині У. Самчука, який втілював проекти національної самототожності, спрямовував націєрозбудовні зусилля із площини програмно-політичної в художню, осмислюючи цілісну Україну завтрашнього дня.

З'ясовано ідейно-політичні, історіософські переконання У. Самчука, авторське бачення й розуміння України та специфіку їх репрезентації в художніх текстах письменника. Наголошено, що його літературні твори як духовно-естетичні організми неодмінно сполучають у собі знання геополітики, внутрішні настанови й переконання, авторську волю, трансльовані в межах обраного стилю викладу. Пріоритетними для У. Самчука є вихідні засади художнього мислення, узалеженні успішністю пошуків України й українства. Матеріалом для їх творення ставали деталі, картини, факти, що належали пам'яті письменника, ідейний сенс визначав розум політика-утопіста, а зміст – уява патріота-вигнанця.

Наголошено, що з огляду на європейське (у географічному плані) походження України, її майбутнє, на думку У. Самчука, неодмінно пов'язане з Європою. Важливою стає пробудження національної свідомості, людської гідності українців для здобуття свободи. Формою збереження національної самототожності українського народу письменник уважав хутір, центр державницького світу України та того типу людини, чий риси у градації суспільних вартостей є визначальними. У. Самчук осмислює роль митця в історії, суспільстві, наголошує на тому, що гуманістична особистість із певним стилем життя є духовним провідником народу.

Більшість політичних та ідейних переконань У. Самчука репрезентовано в його прозових творах відповідно організованими засобами художнього слова. Вони характеризуються багатством геополітичних знань, репрезентованих у межах обраного автором стилю викладу, коли автор і герой становлять неподільну єдність. Їхня альтернативність і водночас програмова заданість визначають письмо й мислення У. Самчука-прозаїка.

Ключові слова: художня творчість, проза, документалістика, публіцистика, ідейно-політичні переконання, національна ідея.

Постановка проблеми. Улас Самчук – прозаїк досить широкого тематичного діапазону, який багато і для свого часу плідно експериментував у царині романної форми. Його літературна творчість запрограмована ідейно-політичними й історіософськими переконаннями, сповнена авторськими проєкціями національної самототожності, переорієнтацією націєрозбудовних зусиль із програмно-політичної площини в художню. Питання мистецької якості його літературних текстів органічно

пов'язане з питанням їхньої вписаності чи невписаності в генотипну структуру української історії, яка не тільки «рухалась» літературою (Т. Шевченко), а й із нею – через тривалий бездержавний статус тієї і тієї – переплелась. Це свого часу промовисто зазначив Д. Чижевський, адже культура (у широкому розумінні) «немало спричинилася до формування української «історичної долі»» [1, с. 241].

Повновартісний художній твір неодмінно з'ясовує свої стосунки із Часом, його Культурою, Мовою, стаючи в певним чином організованому процесі духовно-естетичним організмом, принципи прочитання і, головне, засвоєння якого закорінені не в авторській волі, а в ньому самому. Зокрема – в об'єктивованому естетичному феномені, рівною мірою приналежному як літературі, так і життю. Л. Новиченко слушно зазначав: «Хоч би як визначали теоретики суть стилю, чи як «особливість виразу змісту», чи як «спосіб виразу образного освоєння життя», чи як «закономірність перетворення змісту на форму», чи як «ідейно-естетичну своєрідність митця», чи як «об'єднуючий принцип форми» <...> – за ним у серйозного письменника завжди стоїть особливе бачення світу, певна естетична і світоглядна концепція, стоїть його духовна особистість і визначені нею суть і характер його власного внеску в «образне освоєння життя»» [2, с. 48].

З-поміж усіх перелічених похідних авторської стильової довершеності найбільш імпонує власний внесок в образне освоєння життя, що в реалістичному творі репрезентовано народним розповідним каноном, поезією й характерологією, які сформовані в народі й засвоєвані його мовою упродовж не одного літературного «віку», а багатьох історичних періодів. Найбільш поширеним його наративним аналогом є той, де авторське й героєве «я» взаємозлітні чи передовірені самій мові народу.

Класичним прикладом таких стосунків у тандемі «автор – читач» є рецепція доробку Т. Шевченка. Спровокована назвою його націєзбудовної книги, вона тримається на переконанні, що поет і його ліричний герой складають неподільність, однотипність різних художніх світів із різною мірою в них присутності безособово народного й індивідуалізованого авторського начал. Водночас і саме поетове авторство є утворенням складним і не вичерпується образно-змістовим арсеналом народно-пісенного походження, а користується тим арсеналом, що неминуче позначається також і на змісті Шевченкового доробку. Адже в мистецтві, як цілком слушно зауважує Г. Грабович, «ніщо не дається спроста, однозначно, конвенційно. І так само, як історія України є для Шевченка чимось набагато глибшим

і трагічнішим, ніж та «поема вольного народу», якою захиляються його сучасники, «презавзяті патріоти», так само те найосновніше, поезія, його покликання, є набагато трагічнішим і насиченішим явищем, ніж для навіть найбільших його попередників чи сучасників. Вона є для нього тою святою правдою, тим вищим Словом, якого вона має досягнути і з яким вона свідомо зливається» [3, с. 119].

Для літератури як вельми специфічної і водночас унікально потужної галузі людинознавства синтез політичного й мистецького авторського світоглядів містить загрозу її вибування з духопростору гуманізму, який, на думку М. Гайдегера, «у більш вузькому історичному сенсі є нічим іншим, як етико-естетичною антропологією. Це слово, – на думку вченого, – означає тут не те чи те природнонаукове дослідження людини. <...> Воно означає те філософське витлумачення людини, коли суще в цілому інтерпретується й оцінюється від людини і згідно з людиною» [4, с. 51].

Політично зорієнтовані художні твори У. Самчука задумувалися й писалися в *інтересах* людини як передусім соціальної істоти. У них, поза сумнівом, багато геополітичних знань, репрезентованих у межах обраного автором стилю викладу, коли автор і герой становлять неподільну єдність. Їхня альтернативність і водночас програмова заданість визначає письмо й мислення У. Самчука-прозаїка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен У. Самчука різноаспектно досліджено у працях О. Васишина, М. Герца, М. Гона, Р. Гром'яка, М. Жулинського, Н. Лисенко, Р. Мовчан, С. Пінчука, В. Шевчука та ін. Дослідниками осмислено жанрову структуру його романів (С. Бородіца), особливості індивідуального стилю (І. Бурлакова, М. Стасик), світоглядні константи філософсько-естетичної концепції (Н. Плетенчук), парадигму жіночих характерів у його творчості (О. Пастушенко), педагогічні (Н. Приймає) та політичні (А. Жив'юк) погляди письменника, специфіку втілення історіософських ідей у художніх, публіцистичних і літературно-критичних текстах письменника (І. Руснак).

Як відомо, системотворчим принципом української літератури є прагнення сказати світові про Україну й українців, сказати все це по-українськи, коли на перший план виходить *ідея* України як концентроване втілення національної ідеї – імперативу історичного призначення українства, творчо осмислити свій час, виробити власну художню концепцію своєї доби, визначити місце в ній України [5].

Вітчизняне літературознавство доволі плідно працювало в річищі означеної проблеми. Помітними працями стали дисертації Л. Сеника «Український роман 20-х рр.: проблема національної ідентичності», В. Нарівської «Національний характер як художньо-естетичний феномен української та російської прози 50–70-х рр. XX ст.», С. Андрусів «Західноукраїнська література 30-х рр. XX ст.: Проблема національної ідентичності», О. Пахльовської «Українська літературна цивілізація», Ю. Мариненка «Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х рр. XX ст.» та ін.

Мета статті. Особливої ваги нині набуває усвідомлення комплексу проблем національної ідентичності у спадщині У. Самчука, який втілював ті чи ті проекти національної самототожності, спрямовував націєрозбудовні зусилля із площини програмно-політичної в художню, осмислюючи цілісну Україну завтрашнього дня.

Виклад основного матеріалу. У бесіді із членом редколегії російського журналу «Современник» О. Гідоні У. Самчуку було поставлене запитання: «Ми знаємо, що у Ваших творах, вирішуючи суто художні завдання, Ви водноч завжди відгукуєтесь на актуальні політичні питання нашої бурхливої епохи. Як Ви вважаєте, чи така політична заостреність Вашої творчості сприяє її художньому значенню, чи, можливо, при тому щось трагиться?». Письменник прокоментував його так: «По-моєму, художні завдання рішаються на ґрунті змісту, а зміст – це життя. Життя нашої, як Ви правильно сказали, бурхливої епохи – політика (підкресл. – В. К.). Планета перебудовується, і це – політика. Найневинніша оперетка «Нагалка Полтавка» Котляревського – політика, бо ж то її не раз забороняли з політичних мотивів. Моє завдання – не ухилитися від вимог епохи, а бути її віддзеркаленням» [6, с. 258–259]. Очевидно, що саме прагненням явити в художньому слові наголошену альтернативу й було продиктоване твердження У. Самчука. Його погляди на життя і призначення в ньому письменницької праці не лише долучалися до цієї праці, а й наперед її визначали. Водночас апріорна передбачливість її неминучого результату не обов'язково поєднувалася з урахуванням суто виконавської специфіки.

У другій половині 40-х рр. минулого століття У. Самчук визначальним критерієм свого доробку визнав «почуття міри, почуття форми, почуття тривалості, узаasadненої моральної дисципліни» [7, с. 194]. Пріоритетним, як бачимо, для письменника є не власне процес, а вихідні засади художнього мислення, серед яких на перше місце висунуто міру, чинник формуючий уяву; вона виявилася для письменника і у змістовому, і в суто естетичному плані всесутою, істотно залежала від успіху чи неуспіху пошуків державномислячого й державосущого українства.

Утім, цілковита невідповідність реальної України й України письменницької мрії щоразу просували дух і розум У. Самчука вбік України мислимої, «матеріалом» для творення якої можна вважати деталі, картини, факти, що належали вже не реальності, а його пам'яті. Це, зрештою, й скеровувало художню творчість письменника, чий ідейний сенс визначав розум політика-утопіста, а зміст – уява патріота-вигнанця.

Майбутнє України письменник пов'язує з Європою, наголошуючи на європейському (у географічному плані) походженні, необхідності розбудити свідомість українців для здобуття свободи: «Свободи нема, але вона є. свобода душена, але вона жива. Свобода сьогодні не показовий товар в руках гандлярів. Свобода сьогодні – це думка, це щоденний насущний хліб» [8].

У статті «Нарід чи чернь?», що з'явилася після першого відвідування Києва, закарбовано враження У. Самчука. Разючим, на його думку, є викорінення українського духу, мови, усюди відчувається рука «старшого брата». Він закликає до пробудження національної свідомості, людської гідності: «Почувати себе людиною, <...> почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках та поступуваннях – ось головна заповідь людини-європеяця. Зламати цю заповідь – значить зламати самих себе, це значить втратити основний стрижень буття, це значить перекреслити своє моральне обличчя» [9, с. 330]. Результатом нівелювання всього українського стало те, що значна частина українського населення «з національного погляду являє собою не що інше, як юрбу, що не належить ні до якого народу, що не має нічого святого, що не говорить ні одною мовою. Це не є нарід!». Письменник переконаний, що на шляху до відродження нації та розбудови української державності «це явище – перше і основне зло, яке треба вирвати з коренем!» [9, с. 331].

Шукаючи причини такого становлення, У. Самчук повертався думкою в ті часи, коли Україна могла здобути суверенітет, і ставив запитання: чому цього не сталося? Міркування щодо цього знаходимо в художніх полотнах автора (трилогії «Ост», «Волинь»). На сторінках же мемуарів автор говорить про це більш конкретно: «Хапалося за чужі розуми і натравлено сліпо не те найкраще, а найгірше. Не досвід народів великого господарського й політичного діяння, а вигадки і утопії бунтарів та циніків. І в наслідку – тиранія, нужда, голод. І гекатомби жертв» [7, с. 42]. Як бачимо, автор вкотре апелює до Європи як новочасної цивілізації і в економічному, і в політичному планах.

Формою збереження національної самобутності українського народу У. Самчук уважав хутір. Він – центр державницького світу України та того типу людини, чий риси у градації суспільних цінностей є визначальними. Батько письменника був для нього взірцем ідеального господаря. Він власною працею здобув протягом життя чотирнадцять десятин землі, на яких невтомно працював: «За все своє життя він не вставав пізніше, ніж встає сонце, не сказав слова неправди, не зобідив ані тварини, ні то що людини, не жадав ні від кого допомоги і де тільки міг – помагав іншим» [7, с. 344].

За спостереженням письменника, таким типом людини весь час нехтували, зокрема й у літературі, уважали злочином те, що людина хотіла й була здатною працювати краще за свого сусіда. «Хуторів в Україні багато, у яких переважала духовно активніша порода нашої людини, а тим самим це був, так би мовити, авангард нашої сільськогосподарської сили <...> Між ними часто траплялися також винятково обдаровані родини, з яких виходили ділові люди тих верств населення, які будували культуру, політику, адміністрацію держави, військовість» [10, с. 23].

Концепція хутора як духовного космосу нації належить П. Кулішеві. «В українському хуторянстві Куліш бачить ключ до розв'язання соціальної проблеми Європи. Фаланстера фур'єристичного утопічного соціалізму в Кулішеві уяві перероблюється в мизу, в хутір», – твердить В. Петров [11, с. 375]. Його моделі репрезентовано у творах Т. Осьмачки («Старший боярин»), І. Багряного («Тигролови»). Більшість творів У. Самчука художньо роз'яснюють погляди письменника, стають ілюстрацією життєвої конкретики подій. Її досягнення потребувало відповідно організованих засобів художнього слова, де духовно-ужиткова народна мова почувалася б так само органічно, як криво злитована з нею злободенність, що, на жаль, не завжди вдавалося письменнику (детальніше про це: [12]).

У своєму виступі на з'їзді Мистецького українського руху з нагоди річниці його заснування У. Самчук зачіпає питання ролі митця в історії, суспільстві, наголошує на тому, що нині на вищий щабель підноситься людина – гуманістична особистість із певним стилем життя, «коли людина у своїй моралі творить засадничу дистанцію між собою і рештою світу, що її оточує, залишаючись незалежним і повновартним складником цілості» [7, с. 194]. На думку письменника, народ потребує духовних провідників такого порядку, що охоплювали б суть справи в її цілому. І такою людиною є митець. Поет, письменник, художник, артист, філософ. «Мистець і мистецтво, в яких би формах воно не виявлялось – це думка, запропонована нашій увазі конкретним висловом чогось нового. Сума мистецтва, це сума почувань. Сума почувань, це сума думки. Сума думки, це сума діла» [7, с. 194].

У цьому каскаді настанов У. Самчука впадає в око ключова – *сума діла*, а не, наприклад, читацьке визнання, захоплення або вселітературна слава, яка цим «ділом», безперечно, передбачалася, але не мислилася як головна й найбільш бажана мета. Остання, якщо не цілком вичерпувала себе, то істотно залежала від успіху чи неуспіху боротьби за здобуття Україною державності, підвалинними передумовами повноцінного існування якої У. Самчук висуває тезу, яку цілком можна вважати належною й до творчого кредо письменника. «Ми йшли, – нотує він, – до українства, йшли до політичного вислову, тепер наближаємось до людини. Маю на увазі трохи відмінне поняття людини, ніж те, що його свого часу висловлювали гуманісти. У зміст людини вкладається більше, ніж сама гуманність. Передовсім, це певний стиль життя – стиль того рівня, коли людина в своїй етиці та моралі творить засадничу дистанцію між собою і рештою світу, що її оточує, залишаючись незалежним і повновартним складником цілості» [7, с. 194].

Висновки. Вимушена, спричинена відсутністю представників тогочасного політичного проводу українства, підміна політиків митцями у процесі *«третього і остаточного оформлення свого національного лиця»* [7, с. 194] виявилася для У. Самчука і у змістовому, і в суто естетичному плані усесутою. Сповідані ним ідеї, зафіксовані численними документальними й публіцистичними матеріалами, втілено своєрідним чином у його художні прозові твори; автор у них кожне з висунутих перед собою завдань виконував згідно з індивідуальними потрактуваннями як цивілізаційного феномену літератури, так і її конкретносоціального призначення. Художня творчість письменника дзеркально відбивала його внутрішні настанови й переконання, що скеровували вчинки й поведінку У. Самчука – громадського діяча та політика.

Література:

1. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. 480 с.
2. Новиченко Л. Стиль – метод – життя. *Життя як діяння : вибрані літературно-критичні статті*. Київ : Дніпро, 1974. С. 27–66.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (з проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета). Київ : Критика, 2000. 317 с.
4. Хайдеггер М. *Время и бытие* : статті и выступления. Пер. с нем. Москва : Республика, 1993. 447 с.
5. Мариненко Ю. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01. Львів, 2006. 34 с.
6. Розмова з українським письменником Уласом Самчуком. *Слово*. Зб. 7. Едмонтон, 1978. С. 257–261.
7. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег, 1979. 354 с.
8. Самчук У. Європа. *Волинь*. 1942. 1 лют.
9. Самчук У. Нарід чи чернь? *Українська література : хрестоматія для II класу* / упоряд. Т. Харахоріна та ін. Донецьк, 1999. С. 327–332.
10. Самчук У. Ідейні мотиви моєї творчості // Відділ рукописних фондів інституту літератури НАН України. Фонд 195.
11. Петров В. Пантелімон Куліш у п'ятдесяті роки. *Життя. Ідеологія. Творчість*. Т. 1. Київ, 1929. 127 с.
12. Кизилова В. Жанрово-стильова своєрідність трилогії У. Самчука «Ост» : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Луганськ, 2001. 160 с.

Kyzylova V. Ukraine by Ulas Samchuk: the synthesis of political and artistic worldviews

Summary. The article comprehends the ideological-political, historiosophical beliefs of U. Samchuk, the author's vision and understanding of Ukraine, projections of national identity and the specifics of their translation into the writer's artistic texts. It is noted that his literary works as spiritual and aesthetic organisms necessarily combine knowledge of geopolitics, internal attitudes and beliefs, the author's will, translated within the chosen style of presentation. The priority for the writer are the initial foundations of artistic thinking, which depend on the success of the search for Ukraine and ukrainism. The material for their creation became details, pictures, facts that belonged to the writer's memory, the ideological meaning was determined by the thinking of the utopian politician, and the content – by the imagination of the patriot – exile.

It is noted that in consideration of the European (in geographical terms) origin of Ukraine, its future, according to U. Samchuk, is certainly connected with Europe. It is

important to awaken the national consciousness and human dignity of Ukrainians in order to obtain the freedom. The writer considered the Khutor as a form of preserving the national identity of Ukrainian people, the center of the state world of Ukraine and the type of a person whose traits in the gradation of social values are decisive. U. Samchuk comprehends the role of a person of art in history, society, and notes that a humanistic personality with a certain lifestyle is the spiritual guide of the people.

The vast majority of U. Samchuk's political and ideological beliefs is represented in his prose works by appropriately organized means of artistic speech. They are characterized by a wealth of geopolitical knowledge presented within the framework of the author's chosen style of presentation, when the author and the hero form an indivisible unity. Their alternativeness and, at the same time, the program setting determines the writing and thinking of Samchuk-the prose writer.

Key words: artistic creativity, documentaries, journalism, ideological and political beliefs, national idea.